

A REALIS NEVELÉS.

VII.

Tisztába jöttünk azon követelményekkel, melyek a nevelésből, mint tudományból s mint gyakorlati tényezőből önkényt folynak, mielőtt azonban a tanterv, illetve a tanítás szervezetének főbb elveit megállapítani igyekeznénk, még azon külső-, de nagyjelentőségű követelménnyel is tisztába kell jönnünk, hogy mily igényeket ápolhat a neveléssel szemben az erkölcsi szövetkezetek legmagasbika: az állam?

A műveltség egyéni jellegű s az ezalatt értett szellemi javak az egyénnek elsajátíthatatlan tulajdonát képezik, miért első sorban magának az egyénnek áll érdekében, hogy ezt magának megszerezze; mivel azonban az egyesek műveltsége teszi ki az állam műveltségének összegét, e műveltség pedig a közszabadság s az anyagi jólét feltételét képezi: az államnak ép úgy érdekében áll, mint az egyesnek a műveltség terjesztése s annak előmozdítása, illetve az, hogy polgárai közül minél többen a műveltségnek minél nagyobb mérvében részesüljenek. Az oly állam, melynek népe a műveltségben elmaradt, nemcsak anyagi fejlődés dolgában marad hátra, hanem legfőbb java, közszabadsága is veszélyeztetve van s politikai jelentősége is elvész. Az ilyen nép nem érti meg föladatát és hivatását; előbb anyagi tekintetben (ipar, kereskedelem tekintetében) jut más műveltebb népek gyámkodása alá, azok által szivattyúztatik ki, majd politikai önállása, szabadsága is elvész. A mily hátrányos azonban az államra nézve az, ha népe műveletlen, ép oly hátrányos, sőt veszedelmes ha polgárai kebelében a műveltség nem általános, hanem csak bizonyos osztályra terjed ki s az állam maga művelt és műveletlen tömegre oszlik. A műveletlen tömeg mindenkor könnyen fölizgatható a közbéke és a fennálló rend ellen; fölhasználható még saját érdeke ellen

is; mert ha nagy hatalom a műveltség, sokkal nagyobb, sőt legveszedelmesebb a tudatlanság. Innét az államnak saját biztonsága és jóléte érdekében nem lehet fontosabb föladata, mint a közműveltség terjesztése.

Mínthogy azonban a műveltség fokozatos jellegű, nem csekély jelentőségű kérdés az, hogy a közműveltségnek melyik foka bir legnagyobb fontossággal az államra nézve? vagyis mínthogy magában élettelen valami s csak az azt elsajátító egyén által válik activ tényezővé: felette fontos kérdés, hogy az állampolgárainak melyik osztályára kell műveltség tekintetében legfőbb súlyt fektetni? s ebből kifolyólag a közoktatásnak melyik ága bir legnagyobb jelentőséggel?

Az állam az egyesek összességének foglalatlja. Mínthogy pedig ez egyesek képezik az állam egyediségét, a műveltségnek ama foka, melyet ez egyesek elfoglálnak, az állam műveltségének foka is. Minél több értelmes polgára van az államnak, annál műveltebb az állam és megfordítva; hasonló a viszony az egyesek s az állam jóléte és vagyonossága tekintetében is. Ebből kifolyólag az államnak föladata oda törekedni, hogy az egyének összessége minél nagyobb fokú műveltségre és jólétre tegyen szert; s midőn ebbeli föladatát teljesíti, önmagáról gondoskodik. Az állam polgárai együtt a társadalmat képezik, mely az egymás alá- vagy mellé rendeltség szerint különböző osztályokra oszlik. Ez osztályok vagyon és hatalom tekintetében egymástól jelentékenyen különböznek; a legmagasabb osztály legvagyonosabb s legtöbb hatalmat is birtokol, miből kifolyólag legnagyobb kényelemben is él; ellenben a legalsó osztály mindezeket nélkülözi. Innét a magasabb osztályok ama törekvése a létező állapotokat fentartani az alsóbb osztályok természetyszerű reform törekvései ellen. Alkotmányos államban a felsőbb osztályok gyakorolják a hatalmat; de annak jogforrása az alsóbb osztályok — a nép — szavazatában gyökerezik. A nép választja a törvényhozókat s közvetve a hatalom tényleges gyakorlóit a kormányt. A nép szavazata dönt az államok sorsa felett, innét a népműveltségi állapotának rendkívül nagy jelentősége. A hol a nép nem áll a műveltség azon fokán, hogy saját — valamint az egész állam — érdekeit jól fel-fogni képes legyen, ott bármily magas műveltségi fokon álljanak is a többi osztályok, az állam sorsa nem áll biztos alapon. A hatalmat kezelők s annak közelében állók ép úgy mint az arra vágyók közül mindenkor akadnak elegenden oly önző s a népnél hitellel bíró egyé-

nek, sőt testületek is, kik a nép hiszékenységét vagy tudatlanságát a közjó megkárosításával saját érdekeik előmozdítására zsákmányolják ki. Ha a nép nem bír azon értelmi magaslattal, hogy az ily ámitók csalfa beszédének önző indokait fölmerje, hogy a józan ész intő szavára hallgatni tudjon: az egész állam biztonságát, sőt sorsát is kockáztatja. Igaz ugyan, hogy az államnak ép úgy szüksége van magasabb műveltségű egyénekre, sőt osztályokra mint népének műveltségére, azonban azt nem szabad elfelednünk, hogy a műveltségben rejlő nagy erkölcsi erő s az azzal járó anyagi előnyök magukban eléggé jutalmazók arra, ki azokat magának elsajátítja, s míg a népet, illetve a társadalom alsóbb osztályait törvényes kényszerrel kell erőszakolni, hogy a műveltségnek legalább azon elemeit sajátítsa el, melyek elsajátítására magának az államnak áll első sorban érdekében: addig a magasabb s műveltebb társadalmi osztályok erőszakolás nélkül saját érdekükben maguktól igyekeznek szert tenni az annyi előnnyel járó magasabb műveltségre. Az államnak ép úgy van szüksége értelmes munkás vagy földmivelőre, mint képzett mérnökök, orvosok vagy tanárookra; csakhogy míg az egyének magának van abból legtöbb haszna, hogy ő mérnökké, ügyvéddé vagy tanárrá képezte ki magát, s ép ezért egy rendezett államban mindenkor elegendő számmal akadnak olyanok, kik magukat ezen pályákra kiképezik: addig a műveltségéből közvetlenül hasznot nem húzó (vagyis nem egyéni műveltsége után élő) alsóbb osztályú munkás, iparos vagy földműves nem látja be a műveltség nagy értékét s épen nem hajlandó annak megszerzésére törekedni, vagy azért talán áldozatot hozni. Minthogy azonban nem áll mindenkinek módjában rendelkezni azon eszközökkel, melyek segítségével műveltségre tehet szert, másrészt pedig azok közül, kiknek erre módjuk volna, nincs mindenkinek kedve a műveltség elsajátításával járó fáradsalmakhoz: nehogy az állam e tekintetben is hiányt szenvedjen, saját érdeke szempontjából, a következő feladatok hárulnak reá: *a*) azokat, melyeket az állam biztonsága, és *b*) melyeket az állam fölvirágzása követel meg.

Az állam biztonsága megköveteli, hogy az államnak minden polgára az értelmiségnek azon magaslatára emelkedjék, hogy a polgárság közkinceseül tekinthető intézmények értékét és becsét megérteni, méltányolni képes legyen, hogy saját politikai jogainak nagy horderejét fölfogja s a koronként fölmerülő vagy életbe vágó fon-

tosabb politikai kérdésekben kellőleg informálható legyen. Csak ott, hol a nép ez értelmi magaslaton áll, mondható szilárdnak a közrend, a belbéke s az állam létele. Az állam fölvirágzása pedig azt követeli meg, hogy az emberi foglalkozások minden ágában elegendő számú képzett és ügyes munkaképes egyén álljon rendelkezésére a társadalomnak. Hogy e föladatoknak megfelelőhessen az állam köteles: a) az alsóbb társadalmi osztályok képzéséről még kényszer útján is gondoskodni azáltal, hogy mindenkitől megköveteli azon ismeretek elsajátítását, melyek az állam biztonsága érdekében minden állampolgártól megkövetelhetők, mely elvből következik azonban, hogy ha az állam iskolába kényszeríti a leendő polgárokat, gondoskodják arról is, hogy azoknak alkalmuk legyen ezen kötelesség teljesítésére; azaz legyen gondoskodva a kellő számú iskolák és tanítókról, még pedig ott, hol ezt a nép szegénysége fentartani nem bírja, államsegély mellett; másrészt pedig, hol a szegénység miatt a tankötelesek iskolába nem járathatók, ezeknek felruházása s a szükséges taneszközökkel való ellátása által. E nélkül a kényszeriskolázás csak fictió. Az erre vonatkozó kiadások, mint a melyeket az állam biztonsága követel meg, az állami háztartás legfontosabb tételei.

b) Az állam jóléte s fölvirágzása szempontjából gondoskodnia kell arról, hogy a különböző társadalmi foglalkozásokhoz szükséges ismereteket mindazok megszerezhessék maguknak, kiknek ehhez kedvük és képességük van. E célból az állam különböző vidékein a mutatkozó szükséghez képest köteles előmozdítani a megfelelő tanintézetek keletkezését és fentartását.

Ugyan-e szempont azonban még egy nagy kötelességet is ró az államra. Fennebb említettem, hogy az értelmi képesség mily nagy mérvben fokozza a munka termelő képességét. Minél értelmesebb a munkás, annál nagyobb haszonnal dolgozik s minél hasznosabban bírják értékesíteni a polgárok saját munkásságukat, annál gazdagabb, virágzóbb az állam. Ebből kifolyólag az államnak az iskolázás berendezésénél nemcsak azon ismeretek nyújtására kell egyedül szorítkoznia, melyek az állam biztonsága szempontjából minden polgártól megkövetelhetők, hanem alkalmat kell nyújtania a leendő polgárságnak azon ismeretek elsajátítására is, melyek a gyakorlati élet foglalkozásainál legszükségesebbek s egyúttal legjobban értékesíthetők. Mivel pedig már fennebb kimutattuk, hogy a gyakorlati élet foglalkozásaiban a legszükségesebbek s leginkább értékesíthetők a

természeti ismeretek, megint csak oda jutunk, hogy ezen ismereteket állami szempontból is szükséges már a tanítás legalsóbb fokán minél nagyobb mérvben kiterjeszteni.

Ugyanezen szempont követeli meg az iskolázás minden ágában s minden fokán a munkatanítás behozatalát s annak ápolását is, hogy minden polgár productiv ereje fölhasználtsék s érvényesíttessék. Ha meggondoljuk, mily óriási erőpazarlást követ el napjainkban azon polgárok tömege, kik az anyagi önfentartás gondjaitól menten egész életüket henye léhaságban töltik el, vagy azon szellemi munkások nagy száma, kiknek már egészségük fentartása szempontjából is szükséges volna naponta 1—2 órai testi foglalkozás, s kik mai egyoldalú nevelésünk folytán saját testi és lelki erőik és épségük kárára irtóznak minden testi munkától: évente bátran milliókra tehetjük azon veszteséget, mely ebből az államra háramlík. Ott, hol a testi munkát megvetik, nem méltányolják a szellemit sem, s hol a szórakoztatásnak csak is a zene érzékcsiklandoztató- vagy a bor kábító hatását tekintik, hol az ily érzéki élvezek szolgáltatából egész nép osztály (ezigány bandák) gond nélkül élélhetnek: ott a műveltségnek még nincs szilárd alapja, s az állam jóléte s anyagi existenciája mindenkor az időjárás, elemi csapások, szomszéd államok intézkedései vagy szeszélyei, illetve esélyeitől függ. Jól tudom, hogy e viszonyokat előmozdítják sok tekintetben a természeti viszonyok is, azonban míg ma az egyoldalú nevelés csak fokozza a természeti viszonyok altató hatását, helyes nevelés-, a munkaösztön és öntevékenység beoltása által, úgy az egyesek, valamint az állam előnyére nagyon sokat lehetne változtatni e bajon.

Az azonban visszatérve az állam feladatainak taglalásához, még egy fontos körülményt kell megemlítenem. Fennebb említettem, hogy az állam saját fölvirágzásáról gondoskodik akkor, midőn az ország különböző vidékein a szükségletnek megfelelőleg elősegíti a különböző tanintézetek létesítését és fentartását. Minthogy pedig az államnak mindenféle foglalkozású s képzettségű egyénekre van szüksége, ebből önkényt következik, hogy tanintézetek fentartása vagy segélyezése szempontjából nem szorítkozhatik csak egy nemű, vagy egy jellegű iskolák támogatására. Itt azonban egyet nem szabad szem elől téveszteni, t. i. azt, hogy jól lehet az emberi foglalkozások sokoldalúsága és különfélesége az ismeretek és ügyességek sokkal nagyobb különböz. tét követeli meg azoktól, kik a gyakorlati pályákra

lépnek, mintsem e sokoldalú képesítést egy iskola szolgáltatathatná, s így az iskolák, illetve a képzés többfélesége el sem kerülhet: mindazáltal az állam veszítene legtöbbet, ha saját maga mozdítaná elő a tanítás elágazását, s ha iskoláit úgy akarná berendezni, hogy valamennyi életpályára egészen külön-külön képző-iskolákat állítana fel. Mert miként már említettem, az állam a legkülönbözőbb egyedek- és társadalmi osztályok egyesítéséből áll; e szövetkezetben minél közelebb állanak az egyedek egymáshoz, minél több a közös ezen egyedek és osztályok között, annál szilárdabb egységet képez az állam — és megfordítva. Hogy hasonlattal éljek, e tekintetben az állam hasonlít egy vesszőkötegehez, melyben minél összeillőbbek az egyes vesszők, annál szilárdabb köteget alkotnak azok, s minél elágazóbbak, annál lazább, annál könnyebben hull szét a köteg. Az összefoglaló elem az állam különböző egyedei között a közös műveltség, illetve a gondolkodás közössége; minél nagyobb mérvben található ez föl az egyeseknél, annál szilárdabbul forrnak azok össze az állami egységben, innét annak szükségessége, hogy az egy állami közösségbe tartozó polgárok bármily különböző életfoglalkozásokra szenteljék is magukat, lehetőleg minél szorosabb, minél egységesebb vagy közösebb nevelésben részesüljenek. A különböző iskolákban különféle felfogás és szellem uralkodik, minél korábban osztja ez meg a leendő polgárokat, annál mélyebbre ható gyökeret ver azokban a különböző — elítő — sőt ellentétes gondolkodás, s annál inkább meglazítja az összetartozás, a testvériesség érzetét. Ezért, ha már az élel gyakorlati követelményei nem engedik is meg az egyenlő képzést, az államnak oda kell törekednie, hogy a tanításban ne a furcatiót, vagyis a tanítás szétágazódását mozdítsa elő, hanem a tanítás egységét, mihez az államnak megvan az indokoltsága saját érdekein kívül azon tényben is, hogy az ismeretek jelentékeny mennyiségű anyagára a társadalom minden egyes tagjának egyiránt van szüksége.

Azonban van egy más nem kevésbé fontos indok is, mely a tanítás elkülönítése, illetve a bifurcatióból szükségszerűleg következő kasztszerű szellem terjesztése ellen szól. Az egyén már születésével bizonyos társadalmi rendben foglal helyet; e rend nem általa s nem az ő hozzájárulásával alapítottatott ugyan, de föltétlenül uralkodik rajta. Ha az egyén a tanítás oly berendezését találja maga előtt, hogy az szinte valamely rend- vagy társadalmi osztályhoz

vezet, nincs módja s alkalmja kibontakozni a rend korlátai közül. Ha azonban a tanítás valamennyi társadalmi osztályhoz egy közös basison vezet föl s csak az egyéntől függ, hogy a műveltség ezen lépcsőzetén, mely fokra emelkedjék: az egyén előtt különbség nélkül a szülői által elfoglalt társadalmi állásra, s csakis az illető egyéni képességei szerint nyílnak meg a társadalmi korlátok, hogy ha van hozzá képessége, akár a legmagasabb fokig emelkedjék. Ez az egyéni szabadság legtisztább formája, s a személyi egyenlőség legbiztosabb útja, mely minél inkább áthatja a közérzületet, annál biztosabb alapját képezi a közszabadságnak; míg ellenkezőleg a kasztszerű megoszlásra vezető szétágazódása a tanítás és iskolázásnak, nemcsak az egyéni szabadságot öli el, hanem a közszabadság iránti fogékonyságot is eltompítja.

És a fölhozottakon kívül nagy figyelmet érdemel még egy körülmény, mely gyakorlati szempontból az államra nézve nem kevésbé fontos. Minél inkább széttagoljuk a különböző életpályákhoz szükséges ismereteket, minél inkább elkülönítjük az ezekhez szükséges anyagot, illetve annak tanítását, annál nehezebbé tesszük az egyéni én érvényesítésének küzdelmét s szaporítjuk azon mesterséges korlátokat, melyek az egyén létérti küzdelmének terét szűkebbre szabják. És megfordítva, minél több oly ismeret anyagot csoportosítunk tanításunkban, mely valamennyi életpályához szükséges, annál képeesebbé tettük az egyént ismereteit minél nagyobb körben érvényesíteni s tehetségének és hajlandóságának megfelelőbb életpályára lépni. Nehogy azonban félreértessem, mintha azt kívánám, hogy az állam egy és ugyanazon qualificatióval tekintse képesítettnek az egyéneket több, vagy talán valamennyi életpályára, a mi egyrészt lehetetlen, másrészt határozott visszaesés volna, meg kell jegyeznem, hogy éppen nem ezt kívánom, hanem hogy válaszszuk ki az ismeretanyagból mindazt, a mi az egyes életpályákhoz, mint specialis ismeret szükséges s különítsük el attól a mi valamennyi életpályánál mint alap, tehát mint általános ismeretanyag jelölhető meg, s utasítsuk az előbbieket a szaktanítás körébe, hogy emezeket, mint előkészítő s mint gyakorlati ismereteket mindenkinek taníthassuk.

Összefoglalva a fennebbieket: úgy az államnak, mint erkölcsi testületnek megszilárdulása, valamint az államot alkotó egyedek egyéni érdeke egyiránt a tanítás egységét s a szétágazás lehető

elkerülését követelik, miből következik, hogy ama folyton hallható élénk ohajtások az egységes középtanoda iránt nem esetleges egyéni ötletek, hanem a közszükséglet öntudatra ébredő nyilatkozatai a fennálló s minden oldalról erőlködve támogatott mesterkélt állapotok ellen.

S most miután kimutatni igyekeztem mindama tényezők követelményeit a nevelés iránt, melyek a közoktatás szervezésénél figyelmen kívül nem hagyhatók, a nélkül, hogy mellőztetésükért a következőkben meg ne bosszulják magukat, s melyek fölfogásom szerint egyedül jogosultak a figyelembevételre, egy czélszerű közoktatási keret megállapításánál; áttérek a követett fonalak összefoglalására, illetve a realis nevelés követelte iskolai szervezet fölállítására.

VIII.

Láttuk, hogy a testi nevelés, valamint a munkatanítás egyiránt megkövetelik, miszerint nevelésünkbe a testi munkát naponta legalább két órán át fölvegyük; a létérti küzdelemhez való előkészítés megkívánja, hogy az életbe kilépő növendék a természettudományok és társadalmi ismeretekben minél nagyobb jártassággal birjon; a gyermek értelemfejlődésének törvényei, valamint az erkölcsi nevelés azt írják elő, hogy ez ismeretek elsajátításában a természettudományi ismeretek tanítása előzze meg a társadalmi tudományokét; az állami érdekek a tanítás lehetőleg egységét kívánják meg, míg a társadalmi állások, illetve ezek jelentősége a gyakorlati életben még a sorrendet is kijelöli, a melyben az egész tanítást berendezni czélszerű és szükséges. És mind e követelmények együttevén meg-egyeznek abban, hogy a tanításnak bizonyos lépcsőzetes csoportozatokat kell alkotni, melyekben a legelső — egyszersmind bevezető — legyen az elemi oktatás, s legfelső az élet számára előkészítő szakismeret-nyújtás, közbül esvén a többi csoportozatok, melyek úgy az elemi tanításnak, valamint egymásra következő fokozatosságuk szerint egymásnak is összeillő s kiegészítő folytatását s e mellett az utóbb említett befejező szaktanításnak pedig előkészítő folyamát képezzék.

Mielőtt azonban átmennék az egyes tanfolyamok részletes tárgyalásába, még egyszer hangsúlyoznom kell, hogy a realis nevelés

szempontjából a tanítás sohasem cél, hanem csak eszköz az önfentartási küzdelem megkönnyítésére. Ezért valamennyi tanfolyam tanításában csakis az bir jogosultsággal, a minek haszna van a gyakorlati élet számára. Azon tantárgyak, melyek csak azért taníttatnak, mivel önmagukban szépek, vagy miként azokat elnevezték, hogy a tantervbe való fölvételüknek némi indokolttsága legyen: kedélynemesítők, mint értéktelenek teljesen figyelmen kívül hagyandók; vagy — ha ilyenek léteznek — üres órák betöltésére, esetleg magán kedvtelésekre szorítandók, mert az oly tudomány, mely nem bir gyakorlati alkalmazhatósággal vagy értékkel, többet árt, mint használ.

Tanításunk sorában első helyre kell tennünk azon ismeretek nyújtását, melyekre a legtöbb embernek a legnagyobb szüksége van; ezek pedig miként már fennebb kimutattuk, az elemi ismeretek.

Az *elemi tanítás* míg egyrészt bevezető s így előkészítő tanfolyam a többi tanfolyamra, másrészt hivatva van az állampolgárok legnagyobb részének (a társadalom alsóbb rétegeinek) befejezett nevelést nyújtani, ezért mint ilyen, önmagában egy kikerekített egésznek képez. Ebbeli jellegéből pedig önként következik, hogy mindazon követelmények számbavételével kell ennek tartalmát megállapítanunk, melyek a tanítás, mint egész irányában jogosan felállíthatók. Vagyis sorba véve e következményeket: egészségügyi szempontból szükséges figyelemmel lenni a gyermek gyenge testalkatára s fejletlen szellemi képességeire, hogy azt se fizikai, se erkölcsi tekintetben meg ne erőltessük, másrészt pedig, hogy kellő testmozgás s értelmének fokozatos fejlesztése által a gyermeket úgy testileg, mint szellemileg izmosítsuk. Munkatanítás szempontjából elemi tanításunk tartamán be kell a gyermekbe oltanunk a munkássági ösztönt, vagyis az öntevékenységet, s ki kell fejlesztenünk benne a *kézügyességet*, mint előkészítést jövő életfoglalkozásához azon korban, mely erre a leghálásabb. Azon körülmény, hogy az elemi tanulók egy része nem testi, hanem szellemi foglalkozásokra fogja magát kiképezni, már azért sem vonhat le e követelményből semmit, mivel a kifejlesztett kézi ügyesség ezeknek sem válik kárukra, sőt ez az életben igen sok előnyt biztosít mindenkinek.

Értelemfejlesztés szempontjából pedig azon értelmi magaslatra kell emelnünk a növendéket, hogy az az ő életfentartását képező

foglalkozásához, illetve a testi munkához szükséges elemi ismereteket birja, hogy a társadalmi élet viszonyai között tájékozódhassék, hogy saját érdekét minden viszonyok között fölismerje, s különösen, hogy az első pillanatban hasznosnak látszó tettek jó és rossz következményeit kiszámítani képes legyen, s hogy ha magasabb kiképezést kíván, a felsőbb tanfolyamok megértéséhez szükséges értelmi fejlettséget megszerezze.

Hogy e követelmények valamennyijének megfelelhessünk, tanításunkban bizonyos fokozatos rendet kell megállapítanunk úgy időben, valamint tanításunk tárgyában is, mely azon elven alapuljon: kevésről a többre, s könnyűről a nehezebbre. Ennek értelmében úgy a tanítási idő, valamint a tanítás tárgyában lassú fokozatossággal menjünk át a gyermek gondtalan játékaival a tervszerű testi és szellemi foglalkozásokra. Ne kényszerítsük a gyermeket egyszerre órákon át ülni egy helyben, s ne igyekezzünk annak figyelmét órákon át lekötöni, mielőtt erre őt fokozatos haladással megszoktatnánk. E mellett folytonos váltakozást hozunk be az elméleti tanítás és testi foglalkozások között, hogy a gyermeknek természetkivánta testmozgási ösztönét kielégítsük s testfejlődését előmozdítsuk.

A munkásság s öntevékenység fejlesztése tekintetéből folyton foglalkoztatnunk kell a gyermeket, csak hogy itt is azon elv szemeltartásával, hogy egy és ugyanazon foglalkozás lankasztólag, kimerítőleg hat a gyermekekre s inkább előli benne a munkaösztönt, mintsem fejleszti. Ezért itt ne az legyen előttünk az irányadó, hogy mily eredménnyel dolgozik a gyermek, s hogy lehet-e munkájának hasznát venni, hanem fokozatos szoktatással oda képezni a növendéket, hogy annak egész lényét áthassa a folytonos tevékenység utáni vágy, hogy az ne érezze magát jól, ha testi vagy szellemi munkával nem foglalkozik. Legyen az a foglalkozás bármily értéktelen, sőt járjon az költség és kárral (pl. anyag pazarlás vagy ronthatással) bőven megkapjuk annak kamatját, hogy ha az által sikerült a gyermek munkaösztönét fölébresztenünk vagy ápolnunk. A mi a munkatanítás tárgyát illeti, ennek megválasztásánál kettős célt kell szem előtt tartanunk: oly foglalkozásokat hozni be az iskolába, melyek az egész test mozgásával járnak: pl. a gazdasági és testi foglalkozásokat, s olyanokat, melyek a kézi ügyességet fejlesztik, mint pl. a faragás, szalma és kosárfonás vagy más egyéb eszközökkel való bánás. Az elemi iskolában az értelem fejlesztésnél az

egyedül jogosult mérvadó csakis a gyakorlati szükségesség lehet. A tanítás első fokán, az elemi oktatásnál sokkal kimértebb és kevesebb a tanuló ideje, mintsem a nélkülözhetlenül szükséges tananyagon kívül egyébre is kiterjeszkedhetnénk; az elemi iskola tanulói nagyobb felének egyedüli előkészítője a gyakorlati élet számára, ezért lehetőleg mindazon ismereteket össze kell foglalnia tanításában, melyek az életben nélkülözhetlenek, vagy legszükségesebbek. Hogy melyek ez ismeretek, azt megmutatja azon tény, hogy mily életfoglalkozásokra készít elő az elemi iskola.

Fennebb már kimutattuk, hogy a napszámosok, cselédek, földművesek és kézművesek foglalkozásához — mint főleg testi erőt igénylő munkákhoz — az értelmi képességnek csekély foka kívántatik meg; nem azért, mintha ezeknél a magasabb értelmi képzettség értékesíthető nem volna, hanem mivel aránylag az élet többi foglalkozásaihoz, ezek teljesítése a legcsekélyebb értelmi képzettséget követeli meg. Pedig ezen tagadhatlanul felette hasznos foglalkozások teljesítői képezik az állam polgárságának nagy többségét. Ezen társadalmi osztály kiképzésére van hivatva az elemi iskola.

E társadalmi osztálynak épp úgy, mint a létért küzdő minden egyednek szüksége van először a jövő foglalkozásához nélkülözhetlen természeti ismeretekre, másodsor az azon társadalmi ismeretekre, melyek segítségével embertársai között eligazodni és saját tetteit irányítani legyen képes. Az elemi iskolából kikerülő egyének nagy száma három csoportba sorozható: *a)* kik a földművelésre, *b)* kik kézműves pályákra lépnek és *c)* kik tovább képezik magukat. Ez utóbbiak az elemi iskola tantervének megalapításánál nem jönnek számba, mert az elemi iskola bármit tanítson is, a magasabb tanfolyamok az itt nyert ismereteket folytatni, illetve tovább képezni vannak hivatva. Hogy a két tanfolyam között a fokozatosság megtartassék, nem az elemi tanításnak kell a felsőbbhöz, hanem a felsőbbnek szükséges az alsóhoz alkalmazkodni, mint a melyeknek természetes folytatását képezi. A földművesnek és iparosnak egyiránt szüksége van az elemi ismeretekre vagyis az ismeretek legsarkalatosabb tételeire, minthogy azonban az elemi iskola nem képezi ki tanítványait azon értelmi magaslatra, hogy azok az egyes ismeretek tételeit az élet esélyeire alkalmazni képesek legyenek, ez ismereteket oly alakban kell velük közleni, hogy azok ne a tételeket, hanem azok gyakorlati alkalmazását lássák. Már pedig így nyújtva

az anyagot, a leendő földmívesnek egészen más anyagra van szüksége, mint a leendő mesterembernek. Minthogy pedig általánosságban a leendő földmívesek a falvakban s a leendő iparosok városokban laknak, önkényt következik, hogy a falusi iskolákban egészen más tananyagra van szükség, mint a városi iskolákban. Már maga a tanítás alphája a beszéd és értelmi gyakorlat az ennek tárgyát képező szemléltetés egészen más téren mozog a falusi iskolában, mint a városiban, s ha a tanítás gyakorlati akar lenni — mint a hogy gyakorlatinak kell lennie, hogy egyúttal hasznos és értékesíthető is legyen — minél tovább megy előre, annál inkább kell annak különböznie e két iskolában. Még az alakilag azonos írva-olvasztatás tárgyának is különbözőnek kell lenni; mert ha nem gépiesen, hanem értelmesen akarunk olvasatni, az olvasási gyakorlatok t is a két iskola tanulóinak egymástól lényegesen különböző ismeretköréhez kell alkalmaznunk. És minél tovább halad a tanítás a kiindulási ponttól, annál élesebb elkülönítésnek kell bekövetkeznie. Ez elkülönítés azonban nem a tananyagban, hanem a tanítás módjában álland. A falusi és városi iskolák számára egyiránt ugyanazon tananyagot kell előírunk, mivel az élet ugyanazon követelményekkel lép elő falun, mint városon, csak hogy más formában, s e formához kell alkalmaznunk a tanítást, hogy az értékesíthető legyen annak kezében is, ki azt nem tervszerű áttekintéssel, hanem mintegy gépiesen tudja csak használni. Vagyis világosabban szólva, az ismereteket nem mint sarkalatos igazságokat, mint törvényeket szabad tanítani, hanem mint tapasztalati tényeket, vagyis azok alkalmazhatóságát. És ez kívánja meg a tanítás különböztét a két iskolában. Mert ha én a legegyszerűbb természettudományi ismereteket haszonnal akarom tanítani a leendő földmívesnek, ki kell azt vinnem a kertbe vagy a szántóföldre, ott a földön, a növényzeten, esetleg a trágyadombon mutatom be neki a hó, a fűszívódás vagy elpárolgás törvényeit, mivel e nélkül bemagoltathatom vele szélteben-hosszában az egész phisika összes sarktételeit a nélkül, hogy magának eszébe jutna azokat egyetlen esetre is alkalmazni. A városi tanulóknak azonban ugyanezen törvényeket nem a kertben vagy gazdaságban kell bemutatni, ha ugyanazt a célt akarjuk vele elérni, t. i. hogy a tanultakat későbbi életfoglalkozásánál értékesítse, hanem a mechanika terén, illetve a műhelyekben. És nemcsak a természeti ismeretek tanításánál kell szükségszerűleg

különbözni az előadásnak, hanem a társadalmi ismereteknél is. A leendő falusi lakosra egészen más társadalmi élet vár, mint a leendő iparosra; mindkettő a társadalomban fog küzdeni a létért, de nemcsak más eszközökkel, hanem más viszonyok között is. Egészen más tényezők lesznek előtte fontosak, más intézmények bírnak jelentőséggel, mint amannál s épp ezért ugyanazon tananyag tanításánál más részre és dologra kell fektetnie a súlyt mindkettőnél. Mindeniknek van szüksége alkotmánytanra, törvényismeretre, a nemzetgazdaságtan főbb tételeinek tudására, de nem ugyanazon tételek vagy ismerettárgyak bírnak egyenlő jelentőséggel rájuk nézve. Az az érv, hogy a falusi iskoláknak más tanterv kell, mint a városiaknak, mivel a falusi iskolák legtöbbször osztatlan iskolák, míg városokban legtöbb helyütt minden osztályt külön tanító tanít, csak mellékes és inkább mechanikus oldalát illeti a dolgoknak, mert ugyanazon anyagot egy tanító épp úgy eltaníthatja, mint akár más ő egymás utáni sorrendben, a különbség nem a tanításban, nem is annak képző hatásában fog rejleni, hanem a mennyiségben. Ezért pedig nem volna szükséges, de még csak érdemes sem megváltoztatni a tantervet.

Azonban bár miként különbözzék is egymástól a tanítás a falusi és városi iskolákban, mindkettőnek egy és ugyanazon tananyagra van szüksége, t. i. a tanítás segédeszközeinek az olvasásnak és írásnak betanításán kívül az összes ismeretágak alaptörvényeinek vagy tantételeinek szemléltetett tanítására; mert ezek mindegyikére egyiránt szüksége van mindenkinek, ki az élet színpadára kilép, hová az elemi iskola készít elő. Meg kell ismertetni a növendéket a természetrajz, természettan, vegytan, számtan főbb tételei és műveleteivel épp úgy, mint a helyes nyelvhasználat, a földrajz, történelem, alkotmánytan, törvények, nemzetgazdaságtan és egészségügy legfőbb tényei és tételeivel. Azonban mindezt nem szisztematikus elkülönítésben, hanem kapcsolatos, illetve tárgyi összefüggésben és a lehető legnagyobb mérvű szemléltetéssel.

Gyakorlati tanfőnök voltam magam is egy évtizeden át, s így senki sem mondhatja rólam, hogy a tananyag vagy tanóra berendezés szükségességét méltányolni ne tudnám, azonban ennek daczára kénytelen vagyok bevallani, hogy nem ismerem a paedagogiai elvek alkalmazásában nagyobb tévedést, mint a tananyag változatosságának órák szerinti éles elkülönítését. Az orvos, hogy egy beteg testet

különböző ingerek behatása alatt tevékenységre serkentsen, a legkülönbözőbb ingredientiókból cseppek szerint állit egybe számára orvosszert; ha ugyanezt akarná beadni — mondjuk nagyobb mennyiségben — egészséges embernek tápszer gyanánt, mint méregkeverőt fognánk őt rögtön porre. Pedig hát más-e a mi eljárásunk, mikor egy életvidor testileg-lelkileg ép gyermeket veszünk át, hogy annak individualis képességeit kifejlesztjük? Hisz ha annak a gyermeknek a legkiválóbb hajlama és tehetsége volna valamely élethivatáshoz, paedagogiai kuruzslásunkkal kiölnők azt belőle akkor, midőn a napnak minden órájában új és új irányba izgatjuk s erőltetjük szellemi tehetségeit, a nélkül, hogy időt engedjünk neki a nyert ismeretek egybefűzésére vagy összeköttetésére. Ez oly hiba, melyet a tanítás valamennyi folyamából ki kell szorítani s épp azért szükséges azt kissé behatóbban tárgyalni.

Az emberi agy befogadási képessége leginkább hasonlítható a szívacséhoz. Igen sokat, mondhatnók a végtelenig képes új anyagot fölvenni, de csak úgy, hogy az előbb fölvelt anyagnak legnagyobb részét kiadja; az emberi agy is képes a képzeteknek végtelen sorozatát befogadni, de csakis a már előbb fölvettek nagy részének elmosásával. A ki egy útat tesz, egy kiállitást vagy vásárt tekint meg, ezer és ezer képzetet vett föl utazása vagy nézdegélése közben, de csak azokra fog visszaemlékezni, melyek tudatába mélyebben bevésték magukat. Arra pedig, hogy a tudatba mélyebben bevésődjék valamely képzet, szükséges, hogy az egymásutáni sorrendben többször fölújittassék (tanulásnál az ismétlés) vagy hogy az fölmerülése alkalmával a tudatot a maga teljes egészében hosszabb vagy rövidebb időre kizárólag lekösse (megfigyelés). Az óráról-órára változó s egymással összefüggésben nem álló tanítás sokban hasonlít egy kiállitási képsorozat futólagos feltüntetéséhez. Az egyik órán nyert képzetek kiszorítják, elmosás az előbbieket, nem positiv tudást, hanem felületes tájékozódást nyujtanak, azonban ezt is csak egy bizonyos határig, melyen túl a megerőltetett gyermeki elme elvesziti az összekötő fonalat. Azonban tekintsünk el az emlékezet gyengeségétől — hisz köztudomású, hogy a gyermekeknek bámulatosan erős emlékezetük van s mondjuk, hogy minden növendék csodagyermek, a ki mindent képes emlékezetében megtartani — vajjon lehet-e haszon az ilyen tanulásban? A lélektan szabályai szerint az ember csakis azon beemlézett anyagnak veszi hasznát, a melyen tudatával

uralkodni képes; ugyanazon ismeret-anyag beemlézése mellett az értelmi fejlettség különböző lehet, mert minden attól függ, hogy a beemlézett anyagot az illetők mikép képesek appercipiálni; az apperceptio törvényei pedig a képzetek összefüggésén alapulnak s hogy a beemlézett tananyag fölött tudatunk uralkodhassék a beemlézett anyagot rendezni, egymással összefüggésbe hozni szükséges. És ez az, ami a mi tanításunknál nem vétetik figyelembe, sőt a minek határozottan ellene dolgozik az a tanítás, mely egy nap alatt 5—6-féle irányba tereli a figyelmet s egymással semminemű összeköttetésben nem álló anyagot emleztet be a tehetetlen gyermekkel.

A szükséges változatosságot meg fogja találni a gyermek a tananyag többoldalúságában is, mely nemcsak képességeinek, de természetének is jobban megfelel. Nézzük meg csak a gyermeket, midőn új játékszerhez jutott. E játékszer, mondjuk labda, minden felöltő tulajdonaival egyszerre tünt föl a gyermeknek, ő azonban először csak egy vagy két tulajdonságát jegyzi meg magának, például alakját vagy színét, a labda többi tulajdonságaival, hogy az például varrott, kötött, ruganyos, könnyű vagy nehéz, csak fokozatosan más és más alkalommal fog megismerkedni. Innét azon körülmény, hogy a gyermek mindannyiszor új és új örömet érez, valahányszor régi játéktárgyához visszatér, mert hisz annak mindannyiszor új és új tulajdonait ismerte föl. Oly tapasztalati tény ez, melyet minden apa megfigyelhet gyermekén némileg hasonló 2 labda, báb vagy más játékszer alkalmazásával. Levonva e tényből a tanúságot: nem szükséges a gyermek érdeklődésének fentartását folyton új és új tantárgyak előadásában keresni, megtalálja az a változatosságot egy és ugyanazon tárgyban is, csak mindannyiszor különböző oldalról mutassuk be azt neki. A beható és huzamos foglalkozás ellenkezik a gyermek változatosságot kedvelő természetével; de nem az ugyanazon tárgynak változatos és minden oldalról való megvilágítása, illetve a folytonos visszatérés a tárgyhoz.

Mindezek alapján nem minél többféle tárgyat kell a gyermekkel egyszerre tanítani, hanem egy és ugyanazon tárgyat minél több oldalról bemutatni. Az egyes ismeretsoportok — úgy a természet-tudományiak mint a társadalmi ismeretek — sokkal tágasabb tért nyújtanak a tanításnál a szabad mozgásra, mintsem azok korlátain túl kellene terjeszkedni azért, hogy a tanítás változatos legyen, kiváltkép ha tanításunkkal nem szoritkozunk az iskola padjaira.

hanem a természetet a maga végtelen gazdagságával közvetlenül vizsgáljuk. Attól nem kell tartanunk, hogy tanításunkban nagyon is egyoldalúakká lennénk s a gyermek érzékét talán csak egy irányban fejleszteni ki. Az olvasás, írás, számolás, nyelv mind oly tárgyak, melyeket az elemi oktatáson át végig kell vinnünk s már ezek elég bő anyagát nyújtják a többoldalúságnak, ha ezek mellett évekig csak a természeti ismeretekkel vagy társadalmiakkal foglalkozunk is.

Már fennebb eléggé kifejtettük, hogy a gyermek felfogásához sokkal közelébb állanak a természeti ismeretek, mint a társadalmiak; ezért a tanítást ezekkel kell megkezdennünk, azonban nem szisztematikus elkülönítésben és könyvekből, hanem a képzetek vagy fogalmak önkényt kínálkozó összefüggése alapján kint a szabad természetben vagy műhelyekben. Naponta vigye ki a tanító a gyermekeket a szabadra s kezdje meg a tanítást a gyermekek érzékei körébe eső tárgyak és dolgokon, kezdje meg a fán, a füveken, menjen át a földre, a vízre, esőre, forrásra, az állatokra, a táplálkozásra, a hőre s a természet ezer más önkényt kínálkozó tárgyaira; nincs az évnek oly szaka vagy a napnak oly órája, mely alkalmas ne volna a természettanításra vagy anyagot ne nyujtana az értékesíthető ismeretek szerzésére. S ha az idő alkalmatlan arra, hogy a tanító gyermekeivel a szabadba ránduljon, egyszerű mesterkéletlen eszközökkel a természettüneményeknek egész sorozatát ismertetheti meg. Egy palack, pohár, egy darab pécsetviasz, selyemrongy, papír, gombostű stb. stb. a villanyosság, az optika, tapadás, hajcsövesség végtelen számú tüneményeinek megmagyarázására elégségesek. Azonban bármit tanítson is a tanító az egyszerű tények megértetésénél, tovább terjeszkednie s a gyakorlati alkalmazhatóságot szem előtt tévesztenie nem szabad.

A természettudományi ismeretek tanítására folytatólag s az elemi tanítást befejezőleg jó a társadalmi ismeretek tanítása. Ezeket sem szabad a tanítónak szisztematizált elkülönítésben tanítani, hanem hasonlóan tárgyankint összefüggőleg. A tanító kiindul a családból, átmege a községre, ennek intézményeire, erről alkalmilag áttér a történelemre, majd a sarkalatosabb törvényekre, alkalmilag figyelemzetet a nemzetgazdaság főbb tételeire a szerint, a mint előadásának keretében leginkább kiegészíteni s a gyermekkel megértetni tudja a fennálló intézmények jelentőségét és történetét. Egy templom, egy katonasorozás, egy szolgabiroi látogatás a községben, egy

biró- esetleg képviselőválasztás, mindmegannyi kedvező alkalom az intézményeknek egész sorozatát megértetni a gyermekkel. Ily módon nem lehet oly eltöltött óra, melynek gyakorlati eredménye ne legyen s olyan tanítás, mely terhes vagy érdeket nem keltő volna. Csak egyre kell a tanítónak mindannyiszor ügyelni, hogy egy tárgyba sohasé bocsátkozzék mélyen, hanem annak csak legfelölőbb vonásait ismertesse meg, hogy a gyermeknek mindannyiszor új és új dolgot tudjon mondani ugyanarról a tárgyról.

A társadalmi ismeretek a tanítás elemi fokán csak úgy taníthatók haszonnal, ha azok nem elkülönített rendszerességben, hanem összefüggő egészben lesznek ismertetve. A földrajz névhalmaza, a történet évszámai vagy eseményeinek száraz sorozata, az alkotmányban, a törvények, vagy nemzetgazdaságban vázlatos kivonatolása vagy tételeinek bemagoltatása csak értéktelen anyag-halmazzal terhelik a gyermek emlékezetét, mert az nem lesz képes azokat az élet esélyeire alkalmazni. — Egy összekötő fonal — az erre legalkalmasabb *földrajz* alapján — kell e tárgyakat a gyermekkel megismertetni oly módon, hogy a tanító a hely megismertetésénél terjeszkedjék ki annak történetére, az ott létező intézmények, az ottani lakosság életmódja, foglalkozásának ismertetésére, azon természeti vagy tételes törvényekre, melyek befolyása alatt fejlődtek ki az ottani lakosság viszonyai; az egyes vidékek életmódja, termelő vagy iparos foglalkozása a legalkalmasabb szemléleti anyag a nemzetgazdaságtan főbb tételeinek megvilágítására s a társadalmi viszonyok fejlődésének megértetésére.

Végig huzódnék az elemi iskolai tanításon az első évtől az utolsóig a nyelvtanítás, melynek azonban nem a nyelv külső alakzatára kell súly fektetni, a mint ezt elemi iskoláink ma helytelenül cselekszik, hanem az olvasottal tárgyi megértésére, illetve izlés és esztétikai érzék fejlesztésére. A nyelvtanítás nemcsak a nyelvtani órákon át történik, mert hisz minden dologi tanítás új szavak és kifejezések használatára képesít s így az egész tanítás egyuttal nyelvtanítás is, melytől a tulajdonképeni nyelvtanítás csakis abban különbözik, hogy itt a tantárgyak körébe nem vonható egyes nyelvi sajátosságok és szépségekre figyelmeztettetik a gyermek. — A nyelvtanításnak a népiskolában magasabb feladata van: jól megválogatott olvasmányok alapján megkedveltetni a gyermekkel a nemesebb zlésű olvasmányokat, hogy a leendő munkás üres óráiban a szel-

lemi élvezet iránt fogékony legyen s szórakozást ne az érzéki élvezetben, hanem a jó olvasmányokban keressen s találjon. Az a tanító, ki az olvasókönyvet csakis a nyelvtan száraz szabályainak kutatására használja, megutáltatja a gyermekkel a holt betűt, holott ha az olvasmány tárgyára fektetné a súlyt, útravalóul adná a gyermeknek az olvasási vágyat, melylyel további önképzése — vagyis a legmagasabb cél a mit az iskola elérhet — biztosítva lenne.

A másik tárgy, melynek végig kellene húzódnia az elemi oktatáson, a számtan, a gyakorlati élet ezen egyik fő szabályozója. — Ebből soha sem tanulhat a növendék oly sokat, hogy az az élet számára fölösleges volna. Ezzel azonban korántsem azt akarom mondani, hogy az elemi iskolába a számtan anyagából minél többet vigyünk be, hanem hogy ennek legsarkalatosabb tételeit minél jobban begyakaroltassuk. Az élet tanítja, hogy aki a számtan négy alapléteit jól átértette, jobban számol s többet tud, mint aki a számtan összes szabályait beemlézte. — Keveset az elemi iskolában, de jól, hogy az vérré váljék,

Ez uton a gyermek az elemi tanítás folyamán eltanulta az írást, olvasást és gyakorlati számvetést mellett a természet tudományi és nemzetgazdasági ismeretek főbb elemeit s ennek betetőzéséül a társadalmi rend és fennálló intézmény, illetve törvények legszükségesebb anyagát nyert egy befejezett ismeret kört, melyre az élet minden viszonyai között támaszkodhat s melyre esetleg tovább építhet s e mellett előkészített leendő életfoglalkozásához a testi munkákhoz is, mi által reá nézve a kilépés az életbe nem egy ugrás, hanem addigi foglalkozásának természetes folytatásává lett, mihez az iskolai tanítás lépcsőzetes bevezetésül szolgált.

IX.

Az elemi iskolázásra következő tanítás — melyet általános jelzéssel középtanodati tanításnak nevezhetünk — ez idő szerint három egymástól csak névleg s alakilag, de lényegileg alig különböző iskolában: a gymnasiumba, reál- és polgári iskolában nyerhető. — E három tanintézet tantárgyainak hetven százaléka közös s csak harmincz százalék, vagyis az összes tantárgyaknak egy harmada képezi a különbözetet, vagyis a képzés foka s minősége csaknem

azonos és ennek daczára a legigazságtalanabb mérlegeléssel méltányoltatik e három tanintézet képesítése. A polgári iskola csak az alsóbb fokú reális pályákra, a reáliskola ugyanezeknek magasabb fokaira képző műegyetemre, míg a gymnasium mindezekre s még ezen felül az egyetemre is képesít, hogy mi alapon, azt az ide vonatkozó miniszteri jógosítványoktól eltekintve, nehéz volna megmondani. Mert a tantárgyak legnagyobb részének s a képzési időnek azonossága mellett az eredményben a különbözet csakis képzelt vagy föltételezett lehet, de nem tényleges. Gyakorlati szempontból pedig nem lehet képzelni se fonákabb szervezetet, mint a milyennel e tanodák bírnak, melyekben a gyakorlati életbe kilépő ifju bármely pályára óhajt is lépni, — hasztalanul tölt el 3—4 sőt több évet is, a nélkül, hogy jövendő pályáján értékesíthető ismereteket szerezne. Befejezett ismeretkört csakis akkor kap, ha valamennyi osztályon végig lábolt és 16—18 vagy még több éves koráig az iskola padjain ült a mikor már reális pályákra lépni se kedve, se képessége nincs többé.

Pedig a közoktatási miniszter évi jelentései mutatják, hogy a középtanodákba lépő ifjaknak csak egy harmada megy át a négy felső osztályba s így kétharmad lép ki gyakorlati pályákra s ennek daczára nem a nagy többség, hanem kizárólag az elenyésző kisebbségre való tekintettel van megalkotva a tanterv. A közép-tanodába lépő ifjút úgy fogadják, mintha annak nem is lehetne egyéb célja, mint az összes tanfolyamok befejezésével egyetemi vagy műegyetemi tanulmányokra menni, illetve az iskola összes tanfolyamait bevégezni; ha pedig e feltevés daczára előbb lép ki, — mint a hogy három közül kettő rendesen kilép, — magának tulajdonítsa, hogy az emberi ismereteknek egyetlen ágából sem kap áttekinthető vagy használható s befejezett ismeretkört, a minnek az életben hasznát vehetné.

Erre ugyanazt mondhatná valaki, hogy a polgári iskolák egyenest a reális élet követelményeit tartják szem előtt s a ki e pályákra akar lépni, menjen a polgári iskolába. Azonban eltekintve attól, hogy polgári iskola csak nagyon kevés helyütt van, s hogy mai viszonyaink mellett minden szülőre nézve hozzáférhetőbb a gymnasium, mint a polgári iskola; ezen nézet egy nagy fontosságú tény nem vesz figyelembe: t. i. azt, hogy tíz éves korral — mikor a közép-tanodába lépés ideje van — a gyermeknek még sem hatá-

rozott hajlamai nincsenek, sem a szülőtől nem lehet követelni, hogy gyermeke jövőjét illetőleg már ekkor határozzon. Azonban föltéve, hogy a szülő már ekkor határoz gyermekének sorsa felett, még így sem érhet célzt, mivel a leendő iparos, kereskedő, földmives, vagy bármi más néven nevezendő oly pálya jelöltje, melyre 13—15 évvel legalkalmasabb lépni, a polgári iskolába ép úgy nem járhat haszonnal, mint akár a gymnasiumba vagy realiskolába se, mert addig míg a hatodik osztályt be nem végezte, ép úgy nem kap befejezett ismeretkör, mint amott a nyolczadik osztály befejezte előtt nem; már pedig ha valaki 17 éves koráig iskolába járt s hozzá egy oly nevelési rendszer mellett, melyben a testi munkát sikerült vele alaposan meggyűlöltetni, az ugyan nem megy többé se iparos, se kereskedő tanoncznak, de még szántó-vető gazdának se, s ha előbb lép is ki a polgári iskolából, legfeljebb annyit nyert, hogy nem kizárták éveken át oly nyelvek tanulásával, melyekből az iparosnak vagy kereskedőnek ép úgy nincs semmi haszna, mint az ügyvédnek, mérnöknek vagy akár az orvosnak se.

A gyakorlati követelményekkel ily fordított viszonyban álló ezen szervezet egyetlen szempontból se helyeselhető, és indokoltnak is csak azon esetben volna nevezhető, ha a felsőbb oktatásra való előkészítés nem volna összeegyeztethető a gyakorlati élet követelményeivel. Azonban ez eset nem áll. — Hogy valaki a felsőbb oktatásra kellőleg előkészítették egyetlen oly tantárgyra sincs szüksége a melyet a gyakorlati életben ne értékesíthetne; s föltéve, hogy a középtanodákba járó ifjak azon egyharmadából kik a felsőbb oktatásra jogosítottak: tényleg az egyetemekre eljutó egyhatod elenyészőleg csekély százalékának (mondiuk az összes ifjak 2 százalékának) volna szüksége valami különös képzésre vagy előkészítésre (a mit azonban tagadásba helyezek), vajjon észszerű dolog-e ezen 2 százalékért 98 százalékot nemcsak éveken át fölösleges anyaggal kizni, akkor mikor az élet számára szükséges anyagot sem vagyunk képesek a szükséges terjedelemben előadni s ez által megakadályozni az egész nemzet vagyoni fejlődését s anyagi fölvirágozását? Vagy tán nem eléggé indokoltak hazánkban ama feljajdulások, melyeknek tárgya iparunk s kereskedelmünk fejletlensége? És ha ezek jogosultak, nem magunk mozdítjuk-e azt elő fonák nevelési rendszerünkkel? A létérti kérlelhetlen küzdelem vagy megérteti velünk, hogy nevelésünkben az anyagi érdekekre nagyobb

súlyt kell helyoznünk, vagy elsöpör bennünket, hogy egy életre valóbb társadalomnak adjunk helyet, a nélkül, hogy bukásunkban mások részvételére számíthatnánk, mert aki a kor intő szavát megérteni nem akarja, bukásával megvetést arathat, de részvétet nem. — És föltéve, bár meg nem engedve, hogy bizonyos egyetemi előadások megértéséhez a gyakorlati élet követelte ismereteken felül még égvébre is volna szükség, — mit egyszerűen már azon szempontból is tagadok, hogy az egyetemi előadások megértéséhez nem annyira bizonyos előképzettség, mint inkább bármily előképzettség alapján nyert értelmi fejlődöttség szükséges, — tehát mondjuk, hogy a gyakorlati szempontból szervezett középtanodai oktatás keretébe be nem illeszthető valamely tantárgy elsajátítása is szükséges: vajjon nem volna-e sokkal észszerűbb, ezen tárgyat vagy tárgyakat mint nem kötelezőt venni föl a középtanodákba, hogy azt csak azok tanulják, kiknek arra később az egyetemen szükségük lesz, s nem is mindjárt az alsó osztályokban, mikor még nagyon kérdéses, hogy a tanuló följut-e az egyetemre, hanem közvetlenül azon években, melyek az egyetemre menetelt előzik meg. — Vagy ha az egyetemi képzésnek oly nagy szüksége volna ily specialis tárgyakra nem a legegyszerűbb megoldás e az, hogy vegye föl az egyetem saját tanítása keretébe azokat? Aki mi nélkül meg nem lehet, gondoskodjék magának arról; mert vagy meg lehet a nélkül s akkor nem szükség azzal másnak se vesződni; vagy nem lehet meg a nélkül s akkor nem állhat méltóságán alól foglalkozni azzal. — Így hogy példával éljek, a gyakorlati életben nincs pálya (az egy tanárit s az önmagának külön képző papi állást kivéve), melyen valakinek görögre vagy akár latinra szüksége volna, tehát mi jögon nyomorítsuk meg ezekkel az egész középtanodai oktatást? mely ma tényleg ép úgy készít elő leendő katona tisztet mint papot, ügyvédet vagy kereskedőt, iparost vagy mérnököt, kiknek e nyelvismeretekre absolute semmi szükségük nincs. A mai szervezet mellett ez azonban el nem kerülhető. Mert mikor a szülő 10 éves korában föladja gyermekét a középtanodába, nem lehet tőle kívánni, hogy tudhassa, miszerint fiának később mely pályához lesz legnagyobb kedve vagy tehetsége miért gyermekét azon tanintézetbe adja, melyből később valamennyi pálya között választhat, s ez a gymnasium. Ennek tulajdonítható egyedül, s nem talán a képzés jobb voltának-e tanintézetek mai túltömöttsége. Szüntessük meg a gymna-

siumi képzéshez fűzött előjogokat, ruházzuk azokat bármely más tanintézetre s tapasztalni fogjuk, hogy a túltömöttség egyszerre megszűnik a gymnasiumokban, hogy az előjogokkal fölruházott másik tanintézetnél jelentkeznek.

És ha egyéb indok nem létezik annál, hogy 10–12 éves gyermeknél még nem lehet meghatározni, hogy az a jövőben mire lesz képes s mihez lesz hajlama, már ez egy tény elégséges volna arra, hogy az elemi oktatásra következő képzés ne legyen a különböző életpályákra való előkészítés szerint elkülönítve vagy megoszolva. A középtanodai oktatás anyagának nagy része olyan, hogy arra valamennyi életfoglalkozásnál szükség van. Össze kell gyűjteni ez anyagot s az elemi képzésre folytatólag ezt nyújtani, hogy abból különbség nélkül merithessen magának kiki hasznos ismereteket jövőendő életfoglalkozásához. — Ne legyen egyik pályának se az az előnye, hogy valamennyi más pályára készülő ifjú érdekei mellőztessenek miatta, s valamennyi tanulni legyen kénytelen azt, ami csakis annak az egynek nélkülözhetlen. A középtanoda előkészítő tanoda legyen, de nem egy vagy két pályára, hanem valamennyire s ép azért nincs benne helye egyetlen egy oly tantárgynak vagy ismeretnek sem, mely csak is bizonyos pályáknál szükséges. Az ily specialisan képző anyag utasíttassék azon szakiskola körébe, melynek arra szüksége van, legyen az akár egyetem, akár akadémia, vagy tisztképző iskola, vagy taníttassék az oly módon, hogy azzal azok ne terheltessenek, kiknek e tantárgy ismeretére semmi szükségük. —

A középtanodának egy közös forrásnak kell lenni, melyből bárki merithessen aki szomjazik, de a melyet kizárólagos célokra ne bitorolhasson senki.

Hogy a középtanoda ezen feladatnak megfelelhessen, tantárgyai egybeállításánál kettős elvet kell szem előtt tartani, és pedig:

a) a középtanoda tantárgyait csakis oly tárgyakból állítani össze, melyekhez az elemi ismereteknél magasabb előkészültséget kívánó valamennyi életpályán egyiránt szükség van; és

b) e tantárgyakat oly sorozatban tanítani, hogy a középtanodának bármely osztályából kilépő gyermek az ott szerzett ismereteket értékesíteni bírja az életben.

Hogy ezt telessük, meg kell alapítanunk a középtanodai oktatás célját, hogy a szervezet keretét ahhoz alkalmazva állíthassuk fel.

A középtanodai oktatásnak, mint minden tanításnak a gyakorlati élet szükségleteit kell szolgálni, miért ezen tanítás céljának meghatározásánál is a gyakorlati követelményekből kell kiindulnunk. E szerint láttuk, hogy az első fokú vagy elemi oktatás csakis az alsóbb fokú testi munkák teljesítéséhez szükségelt értelmű képzést nyújtja: a többi — vagyis magasabb értelmű képzést igénylő — foglalkozásokhoz a szükséges tanítást nyújtani a középtanoda van hivatva. Így a középtanoda készít elő:

- a) a magasabb értelmi képzettséget igénylő testi foglalkozásokhoz,
- b) az alsóbb fokú szellemi munkák teljesítéséhez, és
- c) a magasabb szakismeretet nyújtó szaktanodák vagyis egyetemekhez.

Itt első sorban az a kérdés merül föl, vajjon egy és ugyanazon tanintézet megfelelhet-e ezen hármas feladatnak? mert ha nem, akkor a középtanodák szétválasztása megleli indokoltságát; ha azonban megfelelhet, úgy a tagoltság fölösleges, s mint többféle szempontból káros és hátrányos, határozottan kerülendő is. Hogy pedig e kérdésre megfeleljünk, azt kell tudnunk, hogy e hármas cél mindegyike mily ismeretanyagot igényel, s hogy azok tanítása összeegyeztethető-e?

Már fennebb kimutattuk, hogy a magasabb fokú testi munkák teljesítéséhez főképp természeti ismeretekre, számtanra és élőnyelvekre van szükség. Az alsóbb fokú szellemi munkák teljesítésére a társadalmi ismeretek képesítenek ugyan, de természettudományi ismeretek nélkül ezen foglalkozások üzöi sem lehetnek meg. Nemcsak a közéletnek válik előnyére, ha alsóbb rendű hivatalnokai tájékozottak a realis életet szabályozó természettudományokban, hanem a közélet minden viszonyai között nélkülözhetlenek a természeti ismeretek s a ki azokban tájékozatlan, ebbeli tudatlanságát úgy anyagi, mint egészségi szempontokból is drágán fizeti meg. Ezért nemcsak előnyös, de kívánatos is, hogy a középtanodák alsó osztályaiban tanítandó természettudományokkal a nem realis pályákra, hanem szellemi foglalkozásokra készülő ifjak is megismerkedjenek. A testi foglalkozással járó pályákra az ifjak a középtanodák alsóbb osztályaiból lépnek ki (az idősebb kor erre már alkalmatlan), az alsóbb fokú szellemi foglalkozásokhoz az elmének bizonyos érettsége s így fejlődöttebb kor is szükséges; de meg miként ezt már előbb kifejtettem, a társadalmi tudományok behatóbb tanulmányozása, illetve azok

alaposabb megértése is megköveteli, hogy a gyermek bizonyos értelmi fejlettséggel fogjon azokhoz, s ezért minden körülmény nemcsak megengedi, hanem egyenesen megköveteli, hogy a középtanodák alsó osztályaiban a fő súly a természettudományok tanítására fektetessék, illetve hogy ez alsóbb osztályok egy természettudományi tanfolyamot képezzenek, mely tanfolyam, míg egyrészt a realis pályákra kilépő ifjaknak szükséges és hasznos ismereteket nyújt, másrészt előkészíti a tovább iskolázó növendékeket a társadalmi tudományokra.

Így a középtanodák elé tűzött célok első két pontja nemcsak összeegyeztethető, hanem magának a tanításnak érdekében is szükséges. A mi a kitűzött célok harmadikát illeti, t. i. az előkészítést az egyetemre, ez két szempontból bírálható el: vagy szükséges az egyetemre menetelhez valami oly specialis előkészültség, a mely a természettudományi és társadalmi ismeretek tanulásával meg nem szerezhető, tehát valami más tantárgy, pl. a holt nyelvek bírása, vagy nem szükséges. Ha nem szükséges, úgy a növendék, ki bevégzte a középtanodai felső osztályokat — a társadalmi tanfolyamot — akadály nélkül bocsátható az egyetemre s ez esetben nincs semmi további intézkedésre szükség. Ha azonban szükséges még ezen felül valami ismeret, úgy erre két megoldás létezik: vagy állítsunk a középtanodák fölé mintegy befejező harmadik tanfolyamot, mely az egyetemre készít elő, s ebben tanítsuk az egyetemre szükséges előkészítő tantárgyat vagy állítsunk az egyetemek mellé oly előkészítő tanfolyamokat, melyek a középtanodákat bevégző ifjakat készítsék elő az egyetemekre. Minthogy azonban a közoktatási miniszter hivatalos kimutatása szerint a középtanodákba lépő ifjaknak csakis kétszázaléka lép az egyetemre vagy lesz theologussá, nemcsak hogy nem indokolt, hanem határozottan káros s az egész nemzet vitális érdekeit sértő, az egész középtanodai oktatást ezen kétszázalékra való tekintettel rendezni be, s ezek miatt elhanyagolni 98 százalék érdekét s velük együtt az egész állam összes realis életpályáit.

Az ember saját tapasztalata után ítélhet legbiztosabban. Magam is jártam az egyetemre s meggyőződésből állítom, hogy oda nem valamely specialis tantárgy, nem a klasszikus nyelvek adják meg a képesítést, hisz ez esetben 1—2 évi klasszikus nyelv tanulás helyettesíthetné a gymnasiumi képzést; oda az értelmi fejlettségnek bizo-

nyos foka szükséges, melyet koránsem a klasszikus nyelvek által, hanem a természettudományok és társadalmi ismeretekben való tájékozódás után nyer meg az ifjú; ezért nézetem szerint szükségtelen ugyan a természettudományi és társadalmi ismeretek tanfolyamán fölül még egyéb képzést előírni az egyetemre lépő ifjúnak, mint-hogy azonban a serdülő ifjú életéveivel annak értelmi fejlődöttsége is gyarapszik, az egyetem tagadhatlanul csak nyerne vele, ha a középtanodai tanfolyam befejeztével még 1 vagy 2 évet előkészítés czimén tanulással töltene el az ifjú. Minthogy azonban az egyetemre készülő ifjúnak épp úgy szüksége van a természettudományi ismeretekre, mint a társadalmi tudományok ismeretére, a középtanodák elé kitűzött ezen harmadik czél is nemcsak összeegyeztethető a középtanodai tanításnak általam tervezett berendezésével, hanem azt mint nélkülözhetlent meg is követeli s épp ezért a középtanodák széttagolása vagy elkülönítése teljesen fölösleges.

Ily módon a középtanodai oktatás tulajdonképeni két tanfolyamból: *a természettudományi és társadalmi tudományok tanfolyamából* állana, vagy ha erre a mai elnevezést akarjuk applicálni, egy alsó- s egy felső középtanodai tanfolyamból, melyeket ott, hol a szükség kívánná, kiegészítene egy harmadik: *az egyetemre előkészítő tanfolyam*. Ezek azonban nemcsak elnevezés, hanem képző hatás tekintetében is lényegesen különböznének egymástól.

Mielőtt azonban ezen tanfolyamok bővebb leírásába bocsátkoznám, meg kell jegyeznem, hogy a középtanodai tanítást nem szabad az elemi oktatás megszakításával kezdeni, a mint ez most szokásos. Az elemi oktatás épp oly kikerekített egész ismeretkört nyújt, mint akármelyik más egész tanfolyam. A ki azt be nem végezve megy át a felsőbb tanfolyamokba, annak ismeretköre egyik vagy másik irányban szükségszerűleg hiányos marad. Ma a középtanodák úgy akarnak segíteni e bajon, hogy az egy olvasást kivéve, az elemi iskolák egész képző hatását ignorálják, s minden egyes tantárgyat kezdetleges elemeitől tanítanak újra. Minthogy azonban a gymnasium alsóbb osztályai számára nem azok a tantárgyak vannak előírva, melyek az elemi iskolák V—VI. osztálya számára, megtörténik, hogy a növendék a gymnasium 3—4. osztályából kilép az életbe a nélkül, hogy egész ismeretágakból tanult volna valamit; sőt a mai berendezés mellett megeshetik, hogy az ifjú a gymnasium 7-ik osztályából lép ki anélkül, hogy saját hazája történetét tanulta volna.

Az elemi oktatás figyelembe vételével szükséges szervezni a középtanodai oktatást, mely amannak természetes folytatása.

Nem az elemi oktatás iránti előszeretet mondatja velem e sorokat, hanem azon meggyőződés, hogy közoktatásunk csakis akkor fog képezni egy szervezett s jól kikerekített egészet, ha annak minden részecskéje — mint az órának valamennyi kereke — egymást kiegészítő és szorosan egybe illő egészet alkot. Tervszerűleg szervezett közoktatási tanfolyamoknak oly összetartozó egészet kell alkotniok, hogy azokat egyes részeikben ne is lehessen megbírálni; azok csakis mint fizikai egységek képezzenek az életben külön részt, de lényegileg egy szorosan egybefüggő egésznek legyenek részei. Ez esetben nem lesz kénytelen a középtanoda az összes ismereteket az alphától kezdeni, hanem egyszerűen tovább folytatni (illetve rendszeresíteni) az ott szerzett ismereteket. És csak így lehet a középtanoda alsóbb osztályaiban elvégezni azt a terjedelmes tananyagot, mely abba szükségszerűleg elhelyezésre vár.

Ezen szükséges kitérés után áttérek a középtanoda egyes tanfolyamainak közelebbi ismertetésére. Az elemi iskolában a gyakorlati élet számára a fontossággal bíró összes tudományágak elemeivel megismerkedett növendék a *természeti ismeretek tanfolyamába* (mai szólás szerint az algymnasiumba) lép, hol füladata lesz behatóbban megismerkedni a természettudományokkal, vagyis azon ismeretekkel, melyeknek köszönhetik az ipar, kereskedelem, az észszerű földművelés, a mai fejlődött forgalom, sőt valamennyi termelő pálya, fölvirágzásukat. E tanfolyam füladata mindenekelőtt rendszerbe szedni azon mozaikszerű ismereteket, melyeket a gyermek az elemi tanítás folyamán nyert, azokra építeni s azokat kibővíteni egész addig a pontig, hol valamennyi életpályának szakszerű kiképzése kezdődik. Így a növendék rendszeres áttekintést kap azon természeti tüneményekről, melyek az ő tapasztalati körébe esnek; megismerkedik az azokban nyilvánuló törvényekkel, a természetben uralgó okozatosság kényyszerű következetességével, valamint a természeti ismeretek azon sarkalatos elveivel, melyek a realis foglalkozásokat szabályozzák és uradják.

Hogy azonban ebbeli ismeretei fölületesek ne legyenek, a realis tudományok minden ágának tanításában az irányadó elv ne az legyen, hogy sokfélélt, hanem keveset, de tüzetesen tárgyalva; hogy a szerzett ismereteket a gyermek ne csak jól megértse, hanem

azokat teljesen föl is dolgozza, s ez által ne csak ismeretanyagban gazdagodjék, hanem értelmileg is gyarapodjék.

A kizárólag természeti ismeretek és számtan tanulásával netán bekövetkezhető egyoldalú realis gondolkozást ellensúlyozni fogja a nyelvtanítás. Gyakorlati szempontból a paedagogiai képzés legcsekélyebb hátránya nélkül csakis azon nyelvek vehetők föl a közép-tanodába vagy a természettudományi tanfolyamba, melyek a közéletben értékesíthetők. Valamennyi productiv pályán nemcsak nagy előny, hanem a boldogulás egyik követelménye a több nyelvi ismeret. Kereskedő, iparos, termelő, valamint az értelmi pályák munkásai is egyiránt az emberekkel való folytonos érintkezésre, adás-vevésre vannak utalva. Minél több oldalú nyelvismerettel bírnak, annál nagyobb körben mozoghatnak s érvényesíthetik javaikat, illetve ügyességüket; ezért a realis nevelésben nagy fontossággal kell birni a nyelvtanításnak. E tanítás pedig nem szorítkozhatik az alaki részre, hanem egyúttal tárgyilag is képzőnek, ismeretnyújtónak kell annak lenni. A növendék saját anyanyelvének s az ezzel kapcsolatosan tanított idegen nyelvnek tanulása folyamán egészítse ki az exact, illetve természettudományi tanításból nyert ismereteit azon főbb társadalmi ismeretekkel, melyekre a gyakorlati életben legnagyobb szükségese lesz s melyeknek alapját már az elemi oktatásnál megvetette; továbbá ez úton ismerkedjék meg azon szépirodalmi, illetve izlésnemesítő, aesthetikai anyaggal, mely későbbi foglalkozásának üres órái számára élvezetet nyújtani lesz hivatva. És ha a realis pályák jelöltjének két nyelv irodalmát tettük hozzáférhetővé, ha belevezettük őt ezen irodalmak becsesebb termékeinek élvezni tudásába, nincs okunk tartani ez ifjak túlságos realis képzése vagy gondolkozásától. Bizonyára sokkal fogékonyabbak lesznek azok az irodalmi élvezetek iránt, mint jelenlegi képzésünk latin és görög grammatikával agyonkínzott s mindenféle könyvet megútált gymnasiumi növendékei, kik közül itt-ott válik ki az irodalom szellemi élvei iránt fogékony egy-egy ifjú, nem a mi tanításunk folytán, hanem annak daczára.

Mivel pedig a statistikai adatok mutatják, hogy az algymnasium növendékeinek két harmada lép ki a gyakorlati életbe, a tanításnál főként ezen többséget kell szem előtt tartani s annak igényeihez alkalmazkodni. Azaz a tanítást főként a gyakorlati élet szükségleteire való tekintettel kell nyújtani. Ne kalandozzék a tanár

a tudományok elméletének elvont terén, hanem merítse a példákat s az anyagot az élet s a tapasztalatok köréből s minden törvényt vigyen azokra vissza s azokkal világítson meg. Ez pedig annál inkább kívánható, mivel a psychologia fennebb tárgyalt törvényeinél fogva is nagyobb haszna lesz a növendéknek az így tökéletesen átértett tananyagból, mint a rá nézve képző hatással éppen nem bíró elvont elméleti tények beemlézéséből.

A természettudományok tanulása által rendszeres gondolkozásra képesített elmével lép az ifjú a *társadalmi tudományok tanfolyamába*, hogy megismerkedjék a létező társadalmi intézményekkel, azok multjával, jelentőségével, valamint azon eszmékkel, melyek az emberiséget fejlődésében vezették s jelenét irányítják. Csakis most, miután a természeti ismeretek tanulása folyamán megszokta a tények okait és hatását kutatni, lesz képes méltányolni s részben átérteni ezen eszméket s azok fejlődési folyamatát és nagy horderejét. Készakarva mondom, hogy még ekkor is csak részben fogja azokat átérteni, mert miként a tapasztalat tanít, a történelmi tények s eszmék teljes megértéséhez nemcsak hosszas és beható tanulmány, hanem élet-tapasztalatok által érlelt ész szükséges; azért az értelmi fejlődött-ségnek egy bizonyos fokán alól történelmi ismereteket tanítani, egyenlő a gyermek emlékezetének értéktelen adatokkal való megterhelésével. A tanulás e fokán a társadalmi tudományok új világot tárnak az ifjú elé s míg előző tanulása főként arra tanította, hogy a természet anyagán miként uralkodhatik, azt hogyan használhatja föl saját céljaira: a társadalmi tudományok bevezetik őt a társadalmi élet bonyolult világába, megismertetik őt úgy a fennálló intézményekkel, valamint azon vezéreszmékkel, melyeket tetteinek irányításánál folyton szem előtt kell tartania, hogy saját énjét s érdekeit érvényesíthesse. Ez ismeretek mutatják meg neki az utat, melyen e célját legkönnyebben elérheti. Azaz ezen tanfolyamban kapja meg az ifjú a képzésnek azon anyagát, mely nemcsak gondolkozásának, hanem kedélyvilágának is a legfőbb tápot fogja szolgáltatni; míg amott az anyagi világot s annak törvényeit ismerte meg, itt az élet erkölcsi világába vezetetik be, hogy a történelem, aesthetika és vallás keretéből saját tetteinek irányítására vezéreszméket kapjon s válaszszon magának. Az elemi oktatás fonalán megismerkedett a növendék a társadalmi élet legfőbb tényeivel, ezeket a természet-tudományi tanfolyamban a nyelvtanulás fonalán bővítette, míg most

a tanítás ezen harmadik fokozatán rendszerbe szedi ebbeli ismereteit, s a tanulás fősúlyát ezen úgy értelem, mint kedélyképző ismeretanyagra fekteti.

Mert a társadalmi tudományok tanfolyama sem zárhatja ki teljesen a természettudományokat. Nemcsak azért, mivel ez ismeretek a gyakorlati élet számára rendkívül értékesek s a mellett tagadhatlanul értelemfejlesztők is, hanem azon egyszerű ok miatt, mivel azok sokkal nagyobb terjedelműek és sokkal nehezebbek is, semmint azok a középtanodák alsó osztályaiban elhelyezhetők, vagy egész terjedelmükben alaposan taníthatók volnának. A természettudományi tanfolyam (a középtanoda alosztályai) e tudományokból csakis az elemi vagy induktív részt, mint kikerekített egészet tartalmazhatja; a tudományos bebizonyítás épp úgy mint a matematikának algebrai része az értelemnek nagyobb fejlettségét követeli meg, semmint ez az alsóbb osztályokban tanítható lenne. Minthogy pedig e tudományok úgy gyakorlati értékük, mint értelemfejlesztő hatásuknál fogva a középtanodákból ki nem zárhatók, ezeknek a középtanoda felsőbb osztályaiban helyet kell szorítani; a társadalmi tudományok tanfolyama ez elnevezést nem azért kapja, hogy e tanfolyamban kizárólag, hanem hogy túlnyomólag ezen tudományok tanítása foglaltatik.

E két tanfolyam bevégeztével az ifjú tájékozódást nyert az emberi ismereteknek mindkét nagy csoportjában. Tisztába jött az emberi foglalkozások valamennyi ágával s megszerezte azt az értelmi fejlettséget, mely őt egyiránt képesíti úgy valamely kenyéradó pályára lépni, valamint ismereteinek tökéletesbitése céljából az egyetemre menni; s elérte e czélt a nélkül, hogy egyetlen órán át oly tananyag tanulására pazarolta volna idejét, melyre az életben szüksége ne volna vagy ne lehetne.

Minthogy azonban a felsőbb szakoktatás tárgyai között vannak olyanok, melyekhez már előítélet vagy megszokás folytán is, megkövetelik a klasszikus nyelvek ismeretét, én pedig ezek számára nem tartottam szükségesnek helyet jelölni ki középtanodám keretének megalapításánál: azon növendékek számára, kik ily szakmákra akarnak lépni, még egy, a *klasszikus nyelvek tanfolyamát* jelölöm ki, a társadalmi tudományok tanfolyamának befejezte után. Igaz ugyan, hogy kivéve a theológiát és bölcsészeti tanfolyamot, valamennyi más szakmának legnagyobb auctoritásaira hivatkozhatnám a végett, hogy a szakmánál nincs szükség a klasszikus nyelvek

ismeretére. Azonban kerülve ezen meddő vita terét és tárgyát, egyszerűen azon tapasztalati és lélektani törvényeken alapuló tényre utalok, hogy egy értelmileg művelt 18 éves ifjú (a mely korban lépnek ki ifjaink a középtanodákból) egy félévi szorgalmas tanulás mellett nagyobb eredményt ér el bármily nyelv tanulásában, mint a középtanodai nyelvoktatás 8 éve alatt. S a ki a középtanoda bevégeztével oly egyetemi szak tanulására kívánja magát adni, melyhez a klasszikus nyelvek megköveteltek, rövid egy éves tanfolyam alatt nehézség nélkül mélyebbre hatolhat e nyelvek ismeretében, mint akármelyik középtanodánk érettségit végzett ifjai.

Minthogy azonban ezen okoskodásom ellen önkényt kínálkozik, az az ellenvetés, hogy a classicius nyelveknek nem alaki vagy nyelvi ismerete nyújtja a képzés azon anyagát, melyre oly nagy súly van fektetve, hanem az ezen nyelvek útján megszerezhető klasszikus műveltség: igen röviden ezzel is leszámolok. Itt is saját tapasztalataimra hivatkozom. Engem is kineztek (nem tudok erre megfelelőbb kifejezést) 8 teljes éven át a latin és 6 éven át a görög nyelv tanításával; tanárain országosan híres tanférfiak voltak s magam se voltam a legrosszabb tanuló, a classicus műveltség iránt sem hiányzott bennem a fogékonyság, s mind ennek daczára, a mi értékes anyag tudomásomra jutott a classicus műveltségből, ahhoz nem a latin vagy görög, hanem a modern nyelvek útján jutottam. S gondoljon vissza bárki is — kivéve talán a szaktudósokat — saját tapasztalataira, vagy nézzen széjjel maga körül, nem fog-e hasonló meggyőződésre jutni. Ezzel hát ne ámitsuk önmagunkat! Megmaradva a tárgynál, ha az egyetem bizonyos szakmáinál szükség van a classicus nyelvekre, ezek az én középtanodám keretében is megszerezhetőek, legalább is azon mértékben, mint a mai középtanodai tanításnál, a nélkül, hogy e miatt a tanulók 98 százalékának szűken kimért idejét oly tananyag tanítására kellene pazarolni, melynek az életben hasznát nem veheti, vagy hogy e miatt az állami élet legfontosabb anyagi érdekeit figyelmen kívül hagynám.

És most még röviden néhány szót, ezen tervezetem indoklására.

A középtanodai oktatásnak ezen tervem szerinti egyszerűsítése nemcsak hogy megfelelne úgy a gyakorlati élet, valamint a lélektan és paedagogia, továbbá az erkölcsi képzés és legfőbb állami érdekek

általam már előbb tárgyalt valamennyi követelményének, hanem a mi szintén hatalmas érv, a mi specialis nemzeti viszonyainknak is. Más államokban, hol a realis életpályák virágzásnak s ezzel együtt teljes méltánylatnak örvendenek, a középtanodai oktatásnak életpályák szerinti megosztása inkább megfelel a társadalmi viszonyoknak; mert ott a szülőknek nagyrésze már azon előzetes szándékkal adja gyermekét iskolába, hogy azt bizonyos realis pályára neveli föl. Nálunk azonban, hol ezen életpályák még nem vívták ki maguknak azt a méltánylatot s közbeesülést, mely azokat jogosan megilleti, minden szülő csakis az értelmi pályákra való erőltetéssel véli megalapíthatni gyermekének szerencséjét, s a hol csak teheti, gymnasiumba küldi gyermekét. Néhány év mulva azután kitűnik, hogy e gyermekek nagyrésze nem való értelmi pályákra, de már akkor nemcsak a gymnasiumban töltött évek vesztek el minden haszon nélkül — mivel az ott szerzett ismeretek legnagyobb részét jövőendő életpályáján nem használhatja — hanem a mi a legszomorúbb, mikor már a realis pályákra alkalmatlanná vált, mert a testi munkát utálja s azt megszokni sohasem lesz képes. Innét van azután, hogy nálunk minden realis pályán oly sok a politikus csizmadia, ki mindenhez ért a világon, csak saját mesterségéhez nem, s mindennel inkább foglalkozik, mint saját kaptafájával. Nálunk a viszonyok számbavételével kell megállapítani a középtanodai oktatást s azt oly módon szervezni, hogy abban a leendő ügyvéd, pap vagy mérnök épp úgy megtalálja a szükséges előkészítést jövőendő életpályájához, mint az az alsóbb osztályokból a realis pályákra kilépendő ifjú.

Ez pedig csakis az általam tervezett módon érhető el.

Besztercebánya.

Sebesztha Károly.